

על עדי שקר ובעלי תשובה

(ע"פ ת.א. 528/68 מדינת ישראל נ. רויזנבוים)

בערעור הגדון פסק בית המשפט המחוזי כי יש להחזיר לבית משפט השלום את הדין בשאלה אם המשיב – רויזנבוים ביצע את העבירה על סעיף 120א(א) לפקודת החוק הפלילי. ענינו של הסעיף הוא "עדות סותרות", וזה לשונו:

"120א. (א) המוסר הדעות או עדויות בענין אחד בפני רשויות שונות והודעותיו או עדויותיו בפניהן סותרות זו את זו בשאלה עובדתית שהיא מהותית לגבי הענין, ועושה כן בכוונה להטעות, דינו – מאסר שנתיים או קנס 5000 ל"י. לענין סעיף זה, רשות – בית משפט הדן בפלילים, בית דין משמעתי, וכן שוטר או רשות אחרת שערכו על-פי דין חקירה שקדמה לאישום בבית המשפט או בבית הדין המשמעתי".

סעיף זה בא במקומו של סעיף 4 לפקודת הפרוצדורה הפלילית (עדות)².

ההבדל הבולט בין שני הסעיפים הוא שעל-פי הסעיף החדש נמנה גם בית-דין משמעתי על אותן רשויות, אשר עדות בפניהן עשויה להוות מרכיב של ביצוע העבירה. במקרה שלפנינו מסר המשיב עדות במשטרה בשנת 1964, לפני שתוקן הסעיף. בשנת 1965 הוחלף הסעיף הישן בסעיף 120א לפקודת החוק הפלילי. בשנת 1968 העיד המשיב בפני בית-דין משמעתי ומסר עדות אשר סתרה את עדותו הקודמת במשטרה, שנתנה, כאמור, בשנת 1964.

בית משפט השלום מחק את כתב האישום בסברו כי העובדות בכתב האישום אינן מגלות עבירה על סעיף 120א. ההנמקה היתה שלפני התיקון לא היתה זו עבירה להעיד בפני בית-דין משמעתי עדות הסותרת עדות קודמת. בית המשפט המחוזי, שדן בערעור על פסק-הדין, דחה הנמקה זו ופסק להחזיר את הענין לבירור המשפט בבית משפט

1 פס"מ ס"ו, 51 (להלן – פרשת רויזנבוים).

2 פקודת הפרוצדורה הפלילית (עדות):

"4. (1) אם יתברר במשך משא ומתן משפטי פלילי בפני בית משפט, שעד העיד בשבועה על עובדה הנוגעת במשפט בסתרו באיזה פרט חשוב הודעה שמסרה בהתאם לסעיף הקודם, יהיה בית המשפט מוסמך למסור, עם סיום המשא ומתן המשפטי, אותו עד למשפט דחוף בפני בית המשפט המחוזי.

(2) משיוכח כי מסר העד אותן הודעות סותרות כאמור לעיל, ומשיתברר לבית המשפט שהיה בזה משום כוונה לרמות את פקיד המשטרה, או את הפקיד המורשה האחר כנ"ל, שבפניהם נמסרה ההודעה, או את בית המשפט שגבה את העדות, ייאשם אותו אדם בעבירה על עדות שקר, ויהיה צפוי – משיתחייב בדין – למאסר שנתיים או לקנס של חמש מאות לירות או לשני העונשים כאחד".

השלום. הגם שהחלטת בית המשפט המחוזי נראית נכונה, מעורר מקרה זה כמה שאלות ותהיות, כשהעקרת היא מה טעם ראה המחוקק לשמור על קיום העבירה של עדויות סותרות ואף להרחיב את תחום תחולתה.

יסודות העבירה לפי סעיף 120א

ה-Actus Reus של עבירה זו מיוחד במינו, בהיותו מורכב משני מעשים: שתי עדויות נפרדות הניתנות בשני שלבים שונים. העבירה נוצרת רק לאחר שמושלמים שני השלבים. מאחר שהעדויות השניה עשויה להנתן זמן רב, ואף זמן רב ביותר, לאחר העדות הראשונה, הרי יתכן שביצוע העבירה יושלם רק לאחר תקופת זמן ממושכת. מובן, כי צריך ששתי העדויות תהיינה סותרות זו את זו. אולם, אין צורך להוכיח איוו מהן תאמה את האמת ואיוו היתה עדות לא נכונה.

ה-Mens Rea שיש להוכיח היא כוונה להטעות. פסקי-הדין שבהם נתקיים דיון על העבירה של "עדויות סותרות", הן על-פי הסעיף הישן והן על-פי הסעיף החדש, מלמדים, כי הכוונה להטעות מוסקת מכללא מעצם העובדה שניתנו עדויות שקיימת ביניהן סתירה יסודית. מקור ההלכה הוא בת.פ. 51/52, שם נאמר:

"כוונה כזאת אפשר להסיק מהעובדה שהסתירה בין שתי ההודעות היא כה יסודית, שאין לפרשה אחרת אלא ככוונה ברורה לרמות".

על הלכה זו חזר בית המשפט בת.פ. ת"א 603/62/7 וכן בת.פ. ת"א 825/64, שם נאמר:

"אם... ההודעה לא היתה נכונה, הרי מסר אותה הודעה כדי להטעות את המשטרה, ולו עדותו בבית המשפט השלום לא היתה נכונה, הרי הטעה את בית המשפט..."

בפקודת הפרוצדורה הפלילית (עדות) נאמר במפורש, כי הכוונה להטעות צריכה להיות קיימת רק בעת מתן אחת משתי העדויות. לא כן נוסח הסעיף החדש. דומה, פתוחה היתה בפני בית המשפט האפשרות לתת לסעיף פירוש מצמצם; כלומר, לקבוע שהכוונה להטעות, ההתנהגות השלילית, חייבת להיות מוכחת לגבי שתי העדויות כאחת. לו כך פורש הסעיף, לא היה מקום לביקורת על עצם קיומה של העבירה (על הבקורת ראה להלן בעמוד 95). אולם בפסקי-דין רויזנבוים פסק השופט קנת, כי דרישת הכוונה שבסעיף החדש כמוותה כבסעיף הקודם, כלשונו: "החוק לא דרש ואיננו דורש גם כיום קביעה, את מי מהשתיים התכוון העד להטעות" דומה, שהפירוש שניתן על-ידי השופט קנת אינו רצוי, ובהעדר הוראה ברורה בחוק – אף אינו הכרחי. הרי פירוש זה יוצר שוב מצב שבו יתכן, כי תושלם עבירה של כוונה ספציפית, שעה שלמבצע העבירה אין כל Mens Rea.

3 ת.פ. 51/52 היועץ המשפטי נ. בנידון ואח' פס"מ ח' עמוד 90.

4 ת.פ. ת"א 603/62/7 היועץ המשפטי נ. צ'יטיאט פס"מ ל"ט, 98.

5 ת.פ. 825/64 היועץ המשפטי נ. נאני פס"מ מ"ו, 333.

6 שם, בעמוד 335.

7 ע"פ ת"א 528/68 שם, בעמוד 53.

8 נוסח סעיף 120א אינו מאפשר לשופט לקבוע כי הכוונה להטעות חייבת להיות קיימת דווקא

השפעת שינוי בחוק על העבירה של "עדויות סותרות"

שעה שעבירה מושלמת עם ביצועם של שני מעשים נפרדים, אשר הפרש הזמן שביניהם עשוי להיות גדול, יתכן כי הוראת החוק היוצרת את העבירה תעבור שינויים תוך כדי אותה תקופת ביניים. ניתן היה להעלות על הדעת גישה שלפיה יש להחיל על העבריינין תמיד את הדין אשר חל בעת השלמת העבירה, מבלי לבדוק אם המעשה הראשון היה מותר או אסור בעת ביצועו. גישה כזאת אינה בלתי הגיונית, לכאורה, שהרי אין מניעה לעבריינין שלא לעשות אותה פעולה נוספת שעשייתה (לאחר עשיית המעשה הראשון שהיה חוקי), תגבש את העבירה. אולם סעיף 120א לפקודת החוק הפלילי מגלה כי גישה זו אינה נכונה. והדוגמא הבאה תוכיח: אדם מסר עדות שאינה נכונה בפני רשות פלוגית, בזמן שמתן עדות לא נכונה בפניה לא היה בה כדי ליצור, או לשמש מרכיב ביצירת עבירה. לאחר מעשה צורפה אותה רשות אל אותן רשויות שהעדות בפניהן עשויה ליצור את העבירה של עדויות סותרות. אותו אדם נקרא להעיד והפעם מוסר עדות אמת. לפי הגישה האמורה ניתן היה להרשיעו במסירת עדות סותרת, וזאת הגם שבאף אחת מהעדויות שמסר לא הפר חובה שהיתה מוטלת עליו. דבר זה לא יתכן. גישת בית משפט השלום בפרשת רזיזנבוים היתה הפוכה: לפיה יש לבדוק את שתי העדויות לאור החוק ששרר בעת מתן העדות הראשונה. זוהי גישה המקלה עם הנאשם. ברם, היא אינה נראית נכונה. דומה שגישה זו, שיסודה ברצון למנוע הענשה על מעשה שלא היה עבירה בעת ביצועו, מתבססת על המחשבה, שפלוגי מסר עדות לא נכונה מתוך הנחה שייקרא להעיד שוב בפני בית-דין משמעתי דווקא, ולא בפני בית משפט, וכי עדות בפני גוף זה לא תיצור את העבירה. אולם ביסוס זה נראה מפוקפק ביותר; כאילו היתה לפלוגי זכות מוקנית להקרא להעיד בפני טריבונל זה דווקא ולא בפני טריבונל אחר.

נכונה נראית גישת בית המשפט המחוזי בענין רזיזנבוים, אשר בדק את המצב החוקי ששרר בעת מתן כל אחת משתי העדויות. לפי גישה זו ניתן להרשיע את הנאשם רק אם בשעה שמסר כל אחת משתי העדויות היתה מסירת עדות סותרת בפני הרשות בפניה נתנה העדות אלמנט לגבוש העבירה של עדויות סותרות.

מחד גיסא, אין בגישה זו משום הטלת עונש מבלי שתהיה עבירה, ומאידך גיסא, היא מאפשרת הוצאתו אל הפועל של החוק הפלילי בצורה ההולמת את כוונת המחוקק ומשרתת את מטרתו של החוק.

השפעת גורם משפטי המבטל את האחריות הפלילית

שאלה שלא נדונה בענין רזיזנבוים היא מה השפעת גורם משפטי המבטל את האחריות

בעת השלמת העבירה; כלומר עם מסירת העדות השניה. לו ניתן היה להגיע לקביעה שכזאת, היתה קטנה ההסתהיות מהסעיף, שכן אז לא היה קיים מצב בו אדם יורשע בעקבות מעשה שעשה כדין ובתום לב, ובשל אותו מעשה דווקא. ואולם הלשון הכללית של סעיף 120א "...ועושה כן בכוונה להטעות" נותנת גם נותנת מקום לפירוש שיחייב קיום כוונה שלילית בשני שלבי העבירה. פירוש כזה גם תואם את העקרון הכללי של המשפט הפלילי המחייב קיום בו ומני של ה-"Mens Rea" וה-"Actus Reus".

הפלילית על השלב הראשון של העבירה על סעיף 120א, לפקודת החוק הפלילי. ליתר דיוק: היש משקל לגורמים כמו התיישנות וחנינה, אשר מתרחשים בתקופת הביניים שבין מתן שתי העדויות, או אין להם כל השפעה על התהוות העבירה.

הן ההתיישנות והן החנינה, חלות רק על עבירה מוגמרת. האם המסקנה ההגיונית היחידה של עובדה זו היא, כי משהן מתרחשות בתקופת הביניים לא תהיה להן כל השפעה? כדי להבהיר את גדר הספקות נתאר כמה מצבים:

א. עדותו הראשונה של פלוני נכונה ואילו השניה – עדות שקר. במקרה זה הגיוני הדבר שאין לחנינה ולהתיישנות, החלות בתקופת הביניים, כל השפעה מאחר שלא בוצע כל מעשה עברייני.

ב. עדותו הראשונה של פלוני אינה נכונה ואלו עדותו השניה – אמת. מקרה זה מעורר את השאלה, האמנם מן הרצוי להתעלם מהשפעת התיישנות או חנינה. אילו הושלמה העבירה של עדויות סותרות – היה זה עוון ותקופת התיישנות היא לפיכך 5 שנים⁹. היש טעם שלא להכיר בתקופת התיישנות כזאת במקרה הגדון, ולדרוש העמדתו של מוסר העדות לדין, וזאת מאחר שמסר עדות שניה נכונה?

בעובדות המקרה של ריוזנברג מתעוררת אותה שאלה בקשר לחנינה. המשיב העיד לראשונה בסוף 1964 ובשנת 1967 הוחק חוק החנינה, אשר חל גם על עבירות "עדויות סותרות". בשנת 1968 מסר המשיב עדות סותרת. לא הוכח שעדותו השניה נמסרה מתוך כוונה להטעות. אם זהו מצב הדברים, מה טעם לא תחול החנינה גם עליו? כלום יש איזה שהוא הגיון בהבחנה בין מקרה זה לבין מקרה שבו הושלמה כבר העבירה על-ידי מסירת עדות נוספת? אבסורד נוסף המתגלה כאן הוא זה: אדם שביצע פשע של מסירת עדות שקר, על-פי סעיף 117 לפקודת החוק הפלילי, יתכן שתחול על מעשהו התיישנות או חנינה. אולם, אם אחרי שנשללה הפלילות של אותו מעשה פשע, יעיד שוב – והפעם עדות אמת – כי או, ניתן יהיה להעמידו לדין באשמת מסירת עדויות סותרות. שכן, החנינה וההתיישנות ביטלו רק את פלילות המעשה כעבירה מוגמרת העומדת בפני עצמה, אך הן לא מחקו את עצם קיומו של המעשה הפיסי, כמרכיב שאינו פלילי לכשעצמו, של עבירה פלילית המתהווה בשני שלבים. כלומר, השקר נמחל רק לצורך העבירה של עדות שקר, אך עדיין עשויות להיות לו תוצאות משפטיות בעתיד, וזאת למרות הגורם המבטל את הפלילות ואף אם הנאשם לא יבצע כל פעולה עבריינית לכשעצמה. יתכן וזאת היתה גישת בית המשפט המחוזי בענין ריוזנברג, שעה שהתעלם מהחנינה שחלה בין שתי העדויות, אשר לא ידוע איזו מהן לא היתה נכונה. יתכן גם שבית המשפט המחוזי לא היה ער לעובדת מתן החנינה בתקופת הביניים, ואולי סבר, כי טענות בענין זה מקומן בדיון לגוף הענין בבית משפט השלום. הגישה, כי התיישנות וחנינה יש בכוחן להשפיע רק על עבירות שהושלמו, ומשום כך אינן יכולות לחול ולהשפיע כשהן חלות בתקופת הביניים שבין שתי העדויות – גישה זו מנוגדת לפחות לכוונה המסתתרת מאחורי הוראות החוק העוסקות בהתיישנות ובחנינה; כוונה לשים קץ ברגע מסויים לתוצאות הפלילות של מעשה שנעשה בעבר.

ההצעה היא, אם כן, לתת במקרים כאלה תוקף לחנינה ולהתיישנות. מה צריך להיות המצב כאשר לא ברור באיזו משתי העדויות דיבר העד אמת ובאיזו שיקר? דומה שאל

9 סעיף 7(א)(3) לחוק סדר הדין הפלילי, תשכ"ה–1965.

מצב דברים כזה בעיקר מופנה סעיף 120א לפקודת החוק הפלילי. דעתי היא שגם במקרה כזה יש להתחשב בגורם המבטל את האחריות. דעה זו מתבססת על הכלל הגדול הנוהג במשפט הפלילי, שהנאשם זכאי להגנות מהספק. אם אין התביעה יכולה להוכיח, כי העדות השניה היא עדות שקר, מן הדין לזכות את הנאשם מחמת הספק, שעדותו הראשונה דווקא, היא שהיתה עדות לא נכונה, ואז יש לדעת, כאמור, לתת תוקף לחנינה. בתשובה לדעה זו תשמע בודאי הטענה, כי יהיה בה כדי לשלול את עצם מטרת הסעיף, לאפשר הרשעת אדם באשמת עדויות סותרות, כאשר אין לדעת באיזו מן העדויות שיקר. טענה זו מביאה אותנו לדיון בשורש הרעה – סעיף 120א לפקודת החוק הפלילי. נעבור ונבדוק סעיף זה מבחינת הדין הרצוי.

סעיף 120א – ביקורת

סעיף 120א לפקודת החוק הפלילי אינו היחיד בחוק הפלילי של המדינה היוצר עבירה אשר מתהווה בשני שלבים. כך למשל עבירת הרצח לפי סעיף 214(3) לפקודת החוק הפלילי מתהווה כשאדם ביצע עבירה והוא גורם אחר-כך למות, כדי למנוע העונשו באותה עבירה. כן תיתכן עבירה ממין זה בהפרה של תקנון מכס למשל. נתאר לעצמנו, שנאסר יבוא כוהל, פרט לצרכים רפואיים. פלוני מייבא כוהל לצרכים רפואיים ואחר-כך משתמש בו למטרה אחרת. גם כאן עבירה המתבצעת בשני שלבים, אשר מרחק הזמן שביניהם עשוי להיות רב. לעומת זאת, דומה שסעיף 120א לפקודת החוק הפלילי מצטיין בייחודו בכך שעבירה זו יכולה להתהוות גם שעה שהשלב השני אינו נושא כל אופי עברייני. בעבירה על סעיף 214(3) מדובר בשני שלבים פליליים לכשעצמם כשהעובדה שהם משתזרים במסכת אחת מגבירה את חומרת המעשה. בעבירה על תקנת המכס מדובר על שלב ראשון שאינו עברייני, אולם העבירה מתהווה רק בשלב השני ובשל המומנט העברייני שבו. בשתי דוגמאות אלה העובדה שתיתכן התהוות עבירה בשני שלבים היא הגיונית. באשר לתקנת המכס היה כל פירוש אחר מסכל את מטרת התקנה. אשר לעבירת הרצח, הרי יש כאן התרעה לכל עברייני, כי פגיעה בחיי האדם שעה שהוא מנסה להמלט על נפשו – נחשבת לרצח, כלומר לעבירה החמורה ביותר שמכיר החוק הפלילי. לעומת זאת, העבירה של עדויות סותרות, מה צידוק יש לה. על מה באה להתריע ובפני מה באה להתריע? כלום נועדה היא לשמש מורה דרך לאדם שנכשל ומסר עדות לא נכונה שאל לו לתקן דרכיו, פן יבצע עבירה? הוכרנו כבר, כי הפירוש שניתן לסעיף 120א לפקודת החוק הפלילי בענין ריוזנבוב נוגד את עקרון הסימולטניות של יסודות העבירה. הצבענו על האבסורדים היכולים להתעורר במקרה של התיישנות או חנינה, ועתה אנו תוהים מה מטרה בא הסעיף לשרת? מקרה מעניין נדון בע"פ ת"א 825/64: מעשה בפלוני שמסר עדות שקר במטרה במטרה להציל את עורו. על-פי עדותו הועמד אדם אחר לדין ופלוני נקרא לשמש עד תביעה. משראה שבשל עדות השקר שלו עומד אדם אחר להענש, חזר בו מעדותו וגילה לבית המשפט את האמת שהוא עצמו ביצע את העבירה. פלוני נדון על

מסירת עדויות סותרות, ובית המשפט קבע שאין זה משנה שבעדותו השניה קיבל את האשמה על עצמו והודה בביצוע העבירה.

אכן, זהו מצב אפשרי על-פי הדין הקיים. האם מצב זה תואם את המטרה העומדת מאחורי פרק י"ג לפקודת החוק הפלילי, העוסק ב"עבירות הנוגעות להנהלת המשפט"? האין עיקר מטרתו של פרק זה למנוע בעד מסירת עדויות שיפריעו לבית המשפט לגלות את האמת, וכלום אין זו מטרתו של החוק לעודד את גילוי האמת, וזאת כל עוד יש לאמת זו משמעות ותפקיד במשפט המתנהל אותה שעה?

מן הראוי להזכיר בהקשר זה את סוגיית העד הסרבן. בעבר, על-פי סעיף 5 לפקודת בזיון בית המשפט, יכול היה עד סרבן שנדון למאסר, להפחית את עונשו על-ידי שחזר בו מסירובו להעיד. החוק לתיקון דיני הראיות תשכ"ח-1968 החליף סעיף זה בסעיף 120ב שהוכנס לפקודת החוק הפלילי. הסעיף החדש אינו מציין במפורש את האפשרות להקטין את העונש על-ידי גילוי נכונות להעיד. יתכן שניתן יהיה להכניס הוראה זו לסעיף על דרך הפרשנות.¹¹ גם בסוגיה זו רואים אנו את הנסיון להמריץ מסירת עדות על מנת לסייע לעשיית הצדק.

גם בעבירה החמורה של עדות שקר, לפי סעיף 117 לפקודת החוק הפלילי הפעיל בית המשפט את השיקול של עידוד לגילוי האמת. בע"פ 75/63¹² החליט בית המשפט העליון לבטל עונש של שנתיים מאסר שהוטלו על עד שקר והורה להעמידו תחת פיקוח קצין מבחן, וזאת לאחר שהעד חזר בו מעדותו וגילה את האמת לפני פסיקת הדין במשפט שבו מסר עדות. בית המשפט אמר שם¹³:

"מי שנכשל ומסר עדות שקר... והוא יודע שצפוי לו עונש חמור בשל כך, בין אם יחזור בו מעדותו ובין אם לא יחזור בו — הסכנה קיימת שאותו העונש החמור שלא הרתיע אותו מלהעיד לשקר, עתה גם ישפיע עליו שלא לחזור בו מעדותו. מה שאין כן כשיש לו סיבה להגיש שאם יחזור בו מעדותו בעוד מועד ומרצונו הטוב, לא יוטל עליו עונשם הרגיל של עדי שקר..."

סעיף 120א נראה כחריג מזוהר למצמח הכללית.

פרק י"ג לפקודת החוק הפלילי מכיר עבירות של עדות שקר, בדיית עדות ושבועת שקרים. אם אין בכוחה של התביעה להוכיח כי אחת מעדויותיו של אדם נופלת לגדר אחת מעבירות אלה, אל לה להעמיד אותו אדם לדין באשמת מסירת עדויות סותרות, שאם לא כן, סופה שהיא מעמידה לדין בעלי תשובה, שחזרו בהם מדרכם הרעה וכל מטרתם היא לסייע להנהלת המשפט. כשזה הוא המצב, מהווה דווקא קיומו של סעיף 120א לפקודת החוק הפלילי הפרעה לניהול תקין של המשפט ולעשיית הצדק. העבירה של עדויות סותרות חייבת להתבטל, שאם לא כן, יתקיימו אולי כלשונם, אך לא כרוחם, דברי חז"ל כי "במקום שבעלי תשובה עומדים, אפילו צדיקים גמורים אינם עומדים".

*** אילן מזור ***

11 במשפטים כרך א' עמוד 463, בעמוד 472, כותב י. רובין, כי ניתן לפרש את המילה "מסרב" שבסעיף 120ב, כך שהמדובר רק באותו נאשם, אשר בעת הגשת כתב האישום, עדיין עומד במריו.

12 ע"פ 75/63 קוגלר נ. היועץ המשפטי לממשלה י"ז פד"י, 1031.

13 שם בעמוד 1033.

* תלמיד השנה הרביעית בפקולטה למשפטים.